Liturghierul în cultura românească

Considerat principala carte bisericească de ritual, care aparţine celor mai vechi texte creştine de slujbă, *Liturghierul*[30] (gr. λειτουργικόν) cuprinde rânduielile sfintelor liturghii ale ritului bizantin, care se oficiază de către arhiereii şi preoţii ortodocşi, în special duminicile şi la sărbători (*Liturghia Sfântului Ioan Gură-de-Aur*, cea mai frecventă, *Liturghia Sfântului Vasile cel Mare*, care se săvârşeşte de zece ori pe an, şi *Liturghia Darurilor mai înainte sfinţite* a Sfântului Grigorie Dialogul, rezervată Postului Mare), cu unele îndrumări asupra modului şi a timpului celebrării lor, la care se adaugă textele şi cântările slujbelor premergătoare, precum şi diferite rugăciuni. Cartea a fost publicată şi cu indicaţia generică de *Liturghie*, fiind folosită uneori forma de plural. A mai fost denumită şi *Slujebnic* sau *Slujelnic*, sub influenţa slavonă. *Liturghierul* arhieresc, care are denumirea curentă de *Arhieraticon*, cuprinde rânduielile hirotoniei şi hirotesiei slujitorilor bisericii[31].

[30] Vezi studiul nostru *Liturghierul în limba română (privire sintetică)*, în LR, LX, 2011, p. 127–138.

[31] Pentru dimensiunea teologică şi religioasă a cărţii a se vedea Badea Cireşanu, *Tezaurul liturgic al Sfintei Biserici creştine ortodoxe de Răsărit*, tomul II, Bucureşti, Tipografia Gutenberg, 1911, p. 388; Petre Vintilescu. *Cartea numită Liturghier*, în „Studii teologice", XI, 1959, nr. 9–10, p. 507–524; idem, *Liturghierul explicat*, Bucureşti, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1998; Naphtali Lewis, *Leitourgia and Related Terms*, în *Greek, Roman and Byzantine Studies*, vol. 3, 1960, no. 4, p. 175–184, vol. 6, 1965, no. 3, p. 227–230; Ene Branişte, *Liturgica generală, cu noţiuni de artă bisericească, arhitectură şi pictură creştină,* ediţia a II-a revăzută şi completată, Bucureşti, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1993, p. 650–653, 661–662; Petru Pruteanu, *Liturghia ortodoxă – istorie şi actualitate*, Bucureşti, Editura Sophia, 2008.

BDD-B12-03 © 2012 Casa Cărţii de Ştiinţă
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 22:11:17 UTC)

Traducerea liturghiei în limba română în jurul anului 1100, potrivit unei informaţii interpretate eronat în prefaţa *Gramaticii române* din 1848 a lui Nicolae Bălăşescu, idee acreditată, de fapt, de Andrei Şaguna, dar reiterată şi de unii autori contemporani, rămâne, totuşi, de domeniul fanteziei[32].

În secolul al XV-lea, sunt copiate câteva liturghiere slavone, bogat ornamentate, printre care cel de la Feleacu, din 1481 (BCU Cluj, ms. 4745), şi cel scris în 1492 de ieromonahul Ghervasie de la mănăstirea Putna, ajuns în posesia mitropolitului Teofil al Ardealului (BAR Cluj, ms. 2).

Prima carte tipărită în urma unei comenzi venite din spaţiul cultural românesc este *Liturghierul* din 1508 al lui Macarie[33], fără indicarea locului de apariţie. Ea constituie, totodată, prima ediţie a *Liturghierului* slavon din tiparul chirilic european. Iniţiativa publicării acestei cărţi a aparţinut domnului Ţării Româneşti, Radu cel Mare, mort în aprilie 1508, fiind finalizată în acelaşi an, în 10 noiembrie, sub domnia urmaşului său, Mihnea cel Rău (1508–1510), care este menţionat în epilog ca patron al lucrării. În schimb, numele mitropolitului Ţării Româneşti nu este consemnat. Despre ieromonahul Macarie se ştie că a activat mai înainte la Cetinje, în Muntenegru, unde a scos, între 1493 şi 1496, mai multe tipărituri slavone (*Octoihul, Psaltirea, Molitvenicul, Triodul* înflorat şi *Tetraevanghelul*). Materialul tipografiei muntenegrene provenea din Veneţia, însuşi călugărul sârb deprinzând, probabil, meşteşugul tot în acest centru. Legăturile sale cu Ţara Românească s-au datorat căderii Muntenegrului sub turci, în 1496, în urma căreia activitatea tipografică din Cetinje a încetat. Tipograful a fost identificat cu diferite persoane omonime din epocă, dintre care cea cu egumenul Macarie de la Mănăstirea Hilandar pare a fi mai

[32] Vezi, pentru critica teoriilor, Al. Mareş, *O traducere în limba română din jurul anului 1100?*, în „Contemporanul", nr. 20 (1853), 14 mai 1982, p. 10; idem, *Scriere*, p. 33–34.

[33] A fost editat facsimilat, cu un studiu introductiv, de P.P. Panaitescu, la Editura Academiei, în 1961. O ediţie jubiliară, în două volume, a apărut la Târgovişte, la Editura Arhiepiscopiei Ortodoxe Române, în 2008.

BDD-B12-03 © 2012 Casa Cărţii de Ştiinţă
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 22:11:17 UTC)

plauzibilă[34]. Macarie va mai imprima încă două cărți: un *Octoih* slavon, în 1510, şi un *Tetraevanghel* slavon, în 1512.

Structura *Liturghierului* din 1508 este completă, incluzând cele trei liturghii, a lui Ioan Gură-de-Aur, a lui Vasile cel Mare şi a „celor mai înainte sfinţite", precedate de tipicul liturghiei şi de slujba diaconului. Ceea ce particularizează însă configuraţia lucrării este *Povăţuirea Sfântului Vasile cel Mare către preot despre dumnezeiasca slujbă şi despre împărtăşire*, cu care se deschide cartea, text mai rar întâlnit în manuscrisele slavone din secolul al XVI-lea, copiate în Muntenia şi în Moldova. De notat că *Liturghierul* lui Macarie cuprinde, în final, şi unele rugăciuni, cum ar fi cele pe care le spune preotul sau diaconul la litia Vecerniei mari, cea pentru binecuvântarea pâinilor, cea care se zice la coliva pomenirii sfinţilor, precum şi două heruvice.

Izvodul lui Macarie este un prototip asemănător cu *Slujebnicul* tradus în slavonă de Eftimie, patriarhul de Târnovo, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, care urmează *Diataxa* grecească, dar nu neapărat prin intermediul unei surse de proveniență bulgară[35]. În privinţa tiparului, se constată, în pofida aspectului general, unele neglijenţe de execuţie, printre care erori de culegere şi omisiuni de text, inclusiv retipărirea caietului B, ceea ce presupune existenţa unei imprimerii locale, improvizate. Ipoteza tipăririi la Veneţia a cărţilor lui Macarie, lansată de Alexandru Odobescu şi îmbrăţişată de Virgil Molin, nu a fost acceptată. Doar hârtia tipăriturii prezintă filigrane care atestă că este fabricată în mori italiene. Nici celelalte încercări de localizare (Târgovişte, cu cele mai multe opţiuni, Mănăstirea Dealu, Bucureşti sau o mănăstire din apropiere, Mănăstirea Bistriţa) nu sunt suficient de convingătoare. Analiza comparativă, sub aspectul grafic, a tipăriturilor chirilice apărute la sfârşitul secolului al XV-lea şi începutul secolului al XVI-lea la

[34] Damaschin Mioc, *Date noi cu privire la Macarie tipograful*, în STD, XVI, 1963, nr. 2, p. 429–440.

[35] Ene Branişte, *Liturghierul slavon tipărit de Macarie la 1508 (Studiu liturgic)*, în BOR, LXXVI, 1958, nr. 10–11, p. 1061–1062.

BDD-B12-03 © 2012 Casa Cărţii de Ştiinţă
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 22:11:17 UTC)

Veneția, Cracovia, Cetinje ar dovedi, după opinia istoricului P.P. Panaitescu, că tiparul macarian este un produs intern.

Arta tipografică este ilustrată pregnant în cuprinsul cărții, care se distinge atât prin tiparul bicolor, cât şi prin frontispiciile şi inițialele ornate, formate din antrelacuri geometrice, care amintesc de ornamentica manuscriselor moldoveneşti din epoca lui Ştefan cel Mare. Limba *Liturghierului*, la fel ca şi a celorlalte două tipărituri ale lui Macarie, este slavona de redacție mediobulgară, diferită de mediul de proveniență a tipografului, fapt care sugerează reproducerea unui manuscris local. În 1861, Al. Odobescu semnala, în „Revista română", şapte exemplare ale ediției din 1508 descoperite la mănăstirea vâlceană Bistrița[36]. În prezent, în bibliotecile publice se mai păstrează 11 exemplare, dintre care cinci în țară (BAR, trei exemplare, BNR şi Biblioteca Mitropoliei Ardealului din Sibiu, câte un exemplar), iar alte şase în străinătate (Biblioteca Națională din Belgrad, un exemplar, Biblioteca Națională Széchényi din Budapesta, un exemplar, Biblioteca de Stat din Moscova, două exemplare, şi Muzeul Istoric de Stat din Moscova, două exemplare).

Un *Slujebnic* slavon va tipări apoi şi Coresi, în 1568, la Braşov, din care se păstrează un singur exemplar, incomplet, la BAR. Cartea a fost datată anterior, cu aproximație, în 1588. Conține rânduielile cvasicomplete ale slujbei bisericeşti, începând cu *Învățătură către preoți a celui între sfinți, părintele nostru Vasile cel Mare*, pe care am întâlnit-o şi în *Liturghierul* lui Macarie. Prototipul cărții este însă, aşa cum s-a demonstrat, *Slujebnicul* slavon tipărit de Božidar Vuković, la Veneția, în 1519[37]. La rândul său, fiul lui Coresi, Şerban, „meşterul mare a tiparelor", cum se recomanda în

[36] Alexandru Odobescu, *Despre unele manuscripte şi cărți tipărite aflate la mănăstirea Bistrița. Prima tipografie din Țara Românească*, în „Revista română", I, 1861, p. 807–830; idem, *Opere*. Text critic şi variante de Maria Anineanu, note de Virgil Cândea, vol. II, Bucureşti, Editura Academiei, 1967, p. 142–163.

[37] Al. Mareş, *O ediție braşoveană din secolul al XVI-lea a unei cărți venețiene*, în LR, XIX, 1970, nr. 6, p. 523–532.

BDD-B12-03 © 2012 Casa Cărții de Ştiință
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 22:11:17 UTC)

predoslovia *Paliei* de la Orăştie, va tipări, în 1587, un alt *Liturghier* slavon, având ca model ediția lui Macarie din 1508.

Primul *Liturghier* tipărit în limba română, în 1570, la Braşov, îi aparține diaconului Coresi[38]. Descoperit şi descris pentru prima oară abia în 1927[39], singurul exemplar care se mai păstrează (în prezent, în Biblioteca Mitropoliei Ardealului din Sibiu) cuprinde numai *Rânduiala dumnezeieştii proscomidii* şi *Liturghia Sfântului Ioan Gură-de-Aur*. Apariția cărții se datorează intensificării propagandei calvine în Transilvania, prin care li se impunea preoților români, încă din 1567, „să propovăduiască cuvântul lui Dumnezeu, curat şi drept, în limba lor adevărată, românească, spre edificarea obştii”[40]. Decizia tipăririi *Liturghierului* pare să fi fost luată la sinodul „pentru slujba liturghiei”, convocat la Teiuş, în 16 octombrie 1569. Alte izvoare istorice certifică deja apariția sa în anul următor, când „cărțile episcopului valah” erau trimise din Braşov, la 1 septembrie, principelui ardelean de la Alba Iulia. Mai explicit, într-o scrisoare adresată primarului Bistriței, în data de 9 decembrie 1570, de către episcopul calvin Pavel Tordaşi, sub patronajul căruia se tipărise cartea, se menționează cele două tipărituri româneşti, *Psaltirea* şi *Liturghia*, pe care preoții erau obligați să le cumpere cu ocazia viitorului sinod. Prevalându-se de faptul că este o carte „pur ortodoxă”, P.P. Panaitescu excludea orice influență a Reformei în tipărirea acesteia, pe care o percepea ca o „operă independentă”, în consonanță cu aspirațiile culturale ale societății româneşti din acel moment[41].

[38] Editat inițial, într-o manieră discutabilă, de Spiridon Cândea (MA, V, 1960, nr. 1–2, p. 70–92), textul a fost restituit filologic şi comentat de Al. Mareş, la Editura Academiei, în 1969; pentru o prezentare sintetică a cărții, vezi şi Gheție–Mareş, *Originile*, p. 259–266; idem, *Diaconul Coresi*, p. 132–140.

[39] N. Sulică, *O nouă publicație românească din secolul al XVI-lea: „Liturghierul” diaconului Coresi, tipărit la Braşov, în 1570*, Târgu Mureş, 1927.

[40] E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XV, partea I, Bucureşti, Atelierele Grafice Socec & comp., 1911, p. 626.

[41] Panaitescu, *Începuturile*, p. 163.

BDD-B12-03 © 2012 Casa Cărții de Știință
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 22:11:17 UTC)

Această teză a fost demontată de I. Gheție, care a făcut o distincție clară între conținutul propriu-zis al cărții şi mediul religios în care s-a efectuat traducerea[42]. Conform propagandei calvine, înlocuirea limbii slavone cu româna în oficierea slujbei era un prim pas spre convertire, iar schimbarea ritului tradițional, care întâmpina rezistența clerului, putea fi amânată. Încă de la mijlocul secolului al XVI-lea, există mărturii documentare privind celebrarea unei liturghii bilingve în Transilvania, într-o formulă mixtă, limitată doar la citirea pericopelor evanghelice şi a predicilor în română, pentru a înlesni înțelegerea mesajului scriptural. Data tipăririi cărții, stabilită inițial conjectural, pe baza unor date de natură istorică, a fost fixată, în urma examenului filigranologic, de Al. Mareş, după apariția *Psaltirii*, mai exact între 1 iunie şi 31 august 1570, la începutul sau la sfârşitul intervalului, în aproximativ 25-30 de zile, în funcție de volumul relativ mic al tipăriturii.

În privința sursei traducerii româneşti, unii cercetători (N. Sulică, P.P. Panaitescu) au presupus că aceasta ar fi tipăritura lui Macarie sau un alt text slavon identic. Menționarea printre sfinți a crailor sârbi Sava şi Ştefan Nemanja (călugărul Simeon), atât în versiunea lui Macarie, cât şi în cea a lui Coresi, a constituit un detaliu care a fost extrapolat ca un element peremptoriu de filiație. Independența celor două versiuni a fost susținută de Spiridon Cândea şi demonstrată, mai apoi, de Al. Mareş, printr-o comparație extinsă între textul coresian, pe de o parte, şi textul slavon din ediția lui Macarie, precum şi din alte liturghiere manuscrise din secolul al XVI-lea. Supoziția că textul *Liturghierului* ar fi fost tradus în întregime în vederea tipăririi, şi nu doar în varianta parțială în care a apărut[43], a fost respinsă de Al. Mareş, prin invocarea unor piese liturgice care se găsesc în forme identice în tipărituri coresiene anterioare, respectiv în *Catehism* şi în *Molitvenic*. Traducerea doar a celei mai uzitate liturghii, cu preluarea unor rugăciuni şi a

[42] Gheție, *Începuturile*, p. 179–180.
[43] Panaitescu, *op. cit.*, p. 162.

BDD-B12-03 © 2012 Casa Cărții de Știință
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 22:11:17 UTC)

unor psalmi deja publicați, denotă o lucrare încropită în mod precipitat. Sunt pertinente, în aceeaşi măsură, observațiile sale privind calitatea precară a traducerii, efectuată, probabil, în grabă, cu puțin timp înaintea imprimării, precum şi existența a două straturi de limbă: unul al traducătorului prezumtiv, mai slab reprezentat, localizabil în zona Banat-Hunedoara şi în centrul Transilvaniei, şi altul al tipografului-revizor, localizabil în Muntenia şi sud-estul Transilvaniei.

Ecoul pe care l-a avut ediția lui Coresi comportă câteva comentarii. A fost, oare, această apariție singulară în spiritul veacului sau a fost doar o tentativă temerară, fără răsunet? Deşi sunt indicii că s-a epuizat mai repede decât celelalte tipărituri coresiene, nu putem şti în ce măsură a fost utilizată efectiv în cadrul oficiului divin. Este cunoscută doar o singură copie, indirectă, după versiunea din 1570, şi anume cea executată de către popa Urs din Cotiglet (Bihor), aflată împreună cu un *Molitvenic* datat ante 1695 (BAR, ms. rom. 4151). Această prelucrare destul de târzie poate sugera, într-adevăr, faptul că au circulat mai multe cópii descinse din tipăritura braşoveană. Cea dintâi traducere a *Liturghierului* nu a avut totuşi impactul scontat. Reticența preoților față de înlocuirea limbii liturgice s-a prelungit însă şi în secolul al XVII-lea, întrucât, în 1640, superintendentul calvin de la Bălgrad, Geleji Katona István, îi pretindea candidatului la scaunul mitropolitan „să interzică preoților de sub ascultarea sa predicarea în limbi străine şi să le poruncească de a săvârşi orice slujbă dumnezeiască înaintea obştei țărăneşti în limba lor, adică româneşte”[44]. O altă tipăritură izolată, *Slujebnicul* slavon de la Mănăstirea Dealu, din 1646, ar putea fi chiar reflexul unei desprinderi mai greoaie de rigorile tradiției. Între hotărârile adoptate la sinoadele convocate în 1675 de mitropolitul Sava Brancovici, figurează şi o recomandare, aparent în contradicție cu spiritul său antireformist, ca slujba „să să vestească în limba noastră, rumâneşte, carele ne-am născut, ca să înțeleagă toți

[44] Lupaş, DIT, p. 207.

BDD-B12-03 © 2012 Casa Cărții de Știință
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 22:11:17 UTC)

creştinii”[45]. Mai mult, în canonul 8 al soborului, se instituia o prevedere drastică: „Popii carii nu să nevoiesc cu rumânie, ce tot cu sârbie, unii ca aceia şi lor făcu-şi de cătră Dumnezeu pedeapsă şi de cătră poporani urâciune şi săborului scădeare, aceia cu un cuvânt să să oprească din popie”[46]. S-a opinat, de asemenea, că încă din timpul lui Vasile Lupu şi Matei Basarab în cadrul slujbei graiul românesc era „introdus de fapt, nu mai era trebuinţă de vreo decretare, mai ales că nime nu se opunea la aceasta”[47]. În pofida acestei tendinţe tot mai evidente, conservatorismul clerului părea mai greu de dislocat. A. D. Xenopol explica această atitudine refractară prin faptul că un proces înnoitor de o asemenea profunzime era încă privit ca „o decădere din sfinţenia vremurilor vechi, ca o îndepărtare de dumnezeire, deprinsă până atunci a asculta rugăciunile muritorilor în limba sfântă a slavonismului şi nu în acea profană şi slujind la nevoile zilnice, limba română”[48].

Vor trece mai bine de o sută de ani de la *Liturghierul* lui Coresi până la tipărirea unei noi ediţii în limba română. Cel care îşi va asuma rolul de promotor al naţionalizării cultului religios din Moldova va fi mitropolitul Dosoftei. El traduce şi tipăreşte la Iaşi, în 1679, „cu multă osârdie, să-nţăleagă toţi spăseniia lui Dumnedzău cu întreg înţăles”, *Dumnedzăiasca Liturghie*[49]. Publicarea cărţii făcea parte dintr-un program mai larg, bine conceput. Din aceleaşi raţiuni ale accesului cât mai larg şi ale „înţelesului” cuvântului divin, el va publica şi alte cărţi de slujbă în limba română, precum *Psaltirea de-nţăles* (*Psaltirea* slavo-română), în 1680, şi *Molitvănicul de-nţăles*, în 1681.

---

[45] Cipariu, *Acte*, p. 148.
[46] *Ibidem*, p. 149–150; vezi şi Sbiera, *Mişcări*, p. 23.
[47] I. G. Sbiera, *op. cit.*, p. 20.
[48] *Introducerea limbii române în biserică pe timpul lui Matei Basarab şi Vasile Lupu (1633–1654)*, în „Arhiva”, II, 1890–1891, nr. 7, p. 411.
[49] Editată de N.A. Ursu sub egida Mitropoliei Moldovei şi Sucevei în 1980. Vezi şi I. Ionescu, *Trei sute de ani de la tipărirea Liturghierului de Mitropolitul Dosoftei (1679–1979)*, în „Glasul bisericii”, XXXVIII, 1979, nr. 9–10, p. 995–1015.

BDD-B12-03 © 2012 Casa Cărţii de Ştiinţă
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 22:11:17 UTC)

În prologul intitulat *Cuvânt depreună către toată semințiia rumânească*, alcătuit după schema celui din *Cazania* lui Varlaam, din 1643, Dosoftei își motivează acțiunea sa novatoare prin dorința mărturisită ca „să-nțăleagă toți carii nu-nțăleg sârbeaşte sau elineaşte". Într-o notiță cu întrebări şi răspunsuri din finalul predosloviei (cu text alternativ în slavonă, în greacă cu litere chirilice şi în română), el face un elocvent paralelism cu substrat dogmatic, citând, în acest sens, argumentele unui mare canonist din secolul al XII-lea, Theodoros Valsamon, patriarhul Antiohiei, în legătură cu obligativitatea limbii greceşti în slujba bisericească, în care se arată că aceia ce „vor fi de elinească limbă cu totul nepartnici, pre limba sa slujască Svânta Liturghie". Acelaşi text este reluat într-un apendice de la sfârşitul *Parimiilor*, numai în limba greacă şi cu litere chirilice, având titlul în română: *Mărturie cum că nu iaste oprit a să cânta liturghie rumâneaşte*.

Ediția din 1679 a *Liturghierului* cuprinde numai *Proscomidiia*, urmată de cele trei liturghii constantinopolitane traduse din limba greacă, la care se adaugă: *Molitva colivelor, La Paşti, molitva cărnii, Ş-alta la Paşti, Molitva cea mare de la duhovnic, ucenicilor de ispovadă* şi *Molitve de iertat a tot blăstăm şi afurisanie omului răpăosat* (în colontitlu: *Molitva de furisanie*).

Ediția a doua, care apare tot la Iaşi, în 1683, este însoțită de nouă confirmare canonică din partea Bisericii Orientale, de data aceasta prin încuviințarea patriarhului Alexandriei. Cartea conține o gamă mai diversă de piese liturgice şi rugăciuni, față de cele din ediția princeps, cu următoarele titluri: *Rândul la svințitul antimiselor, Molitva celor ce-ş aduc dar la svânta besearică den fruntea poamelor, Molitvă la area cea cu pâine, Molitvă la culesul viilor, Molitvă la blagosloveniia vinului în cramă sau în pivniță sau la besearică ce-ş duce creştinul vin nou, Slujba Vecerniei, Diaconiile Utrăniii, Rânduiala Bdeniei, scoasă din izvoadele ceale vechi greceşti, Rânduiala Polunoşniței, Văglaşeniile la Paşti, Molitve la Svânta Priceştenie, Molitvă la blagoslovitul mâțâşoarelor*.

BDD-B12-03 © 2012 Casa Cărții de Știință
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 22:11:17 UTC)

Sunt inserate şi două texte patristice şi postpatristice reprezentative: *Cazanie la Gioi mari a dintru svinți părintele nostru Ioan, arhiepiscopul de Țarigrad, Rostul-de-Aur* şi o *Rugă pentru creştinătate a Svântului Calist, patriarhul de Țarigrad*. Unele rugăciuni, printre care şi *Cazanie la Gioi mari*, sunt preluate din *Molitvănicul de-nțăles*. Doar *Otpusturile praznicilor celor domneşti, Otpusturile preste săptămână* şi rugăciunile *Polunoşniței* sunt reproduse integral în slavonă. În ediția a doua sunt omise textele *La Paşti, molitva cărnii* şi *Molitve de iertat a tot blăstăm şi afurisanie omului răpăosat*[50]. Traducerea lui Dosoftei este, totodată, şi expresia unei mutații de factură sursologică. Dacă la baza *Liturghierului* coresian s-a aflat o versiune slavonă, edițiile mitropolitului moldovean se revendică, după cum am văzut, de la izvoare greceşti, fiind recognoscibile unele influențe ale *Diataxei* lui Filotei IV, care se puteau exercita însă şi printr-o filieră slavonă[51].

Tot în 1679, în acelaşi an cu prima ediție a lui Dosoftei, în Bihor era copiat un *Liturghier* de către popa Pătru din Tinăud, într-o versiune diferită de cea a mitropolitului moldovean[52]. Aceluiaşi copist i-a mai fost atribuit[53] şi un alt *Liturghier* scris în acest răstimp, care însă nu îi aparține lui, ci probabil lui popa Lup din Tetişu (Sălaj), al cărui nume apare în însemnări (BCU Cluj, ms. 2482). Textul prezintă unele convergențe cu cel al lui Dosoftei, dar şi multe deosebiri. Alte cópii manuscrise fuseseră realizate în Țara Zarandului, printre care cele ale lui Alexandru Dumitraşcu Bălgrădeanul, din 1675, şi ale lui Lazăr diacul din Brad, în 1683, ambele

[50] Din prima ediție se mai păstrează trei exemplare la BAR şi un exemplar la BAR Cluj. Din cea de-a doua ediție, un exemplar se află la BAR, iar altul la BNR.

[51] Vezi Petre Vintilescu, *Liturghierul explicat*, ed. cit., p. 27.

[52] Vezi Gh. Ciuhandu, *Vechi urme de cultură românească în Bihor*, în „Cele trei Crişuri", I, nr. 8, 15 septembrie 1920, p. 20–26; Atanasie Popa, *Un cărturar bihorean din secolul XVII-lea: popa Pătru din Tinăud*, în LL, XX, 1969, p. 194.

[53] Florian Dudaş, *Manuscrise româneşti medievale din Crişana*, Timişoara, Editura Facla, 1986, p. 195.

BDD-B12-03 © 2012 Casa Cărții de Știință
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 22:11:17 UTC)

păstrate în Biblioteca Mitropoliei Ardealului din Sibiu (ms. 18 şi, respectiv, 19). Au mai fost semnalate un *Slujebnic*, aflat în Muzeul Britanic din Londra, tradus de Mihail Moxalie, autorul *Cronografului* din 1620, şi o *Liturghie a Sfântului Vasile cel Mare*, în greacă şi română, scrisă în 1683 de Mihail logofăt din Ţara Românească, existentă în Biblioteca Metocului Sf. Mormânt din Istanbul[54].

Demersul lui Dosoftei nu a condus însă la adoptarea efectivă a limbii române în cadrul serviciului liturgic. După un an de la apariţia tipăriturii de la Iaşi, gestul iconoclast al mitropolitului moldovean va fi contracarat de Teodosie, mitropolitul Ungrovlahiei, care va edita la Bucureşti *Svânta şi dumnezăiasca Liturghie*, cu textul slavon şi numai tipicul tradus în română, cu motivaţia că „liturghiia toată a o prepune pre limba noastră şi a o muta nice am vrut, nice am cutezat". În aceeaşi formă încorsetată de tradiţie va fi reeditată *Sfânta şi dumnezăiasca Liturghie*, la Buzău, în 1702, şi la Iaşi, în 1715, cu o sporire însă a numărului de rugăciuni în limba română, pe aceeaşi linie înscriindu-se şi *Liturghia Sfântului Ioan Zlatoust*, tipărită la Rădăuţi, în 1745. Introducerea şi generalizarea limbii naţionale în biserică avea încă oponenţi în mediile clericale româneşti. În îndreptarul dogmatic, liturgic şi canonic alcătuit de patriarhul Dositei al Ierusalimului, împreună cu mitropolitul Teodosie, pe care arhiepiscopul ardelean Atanasie Anghel îl va semna, în 1698, cu prilejul hirotonirii de la Bucureşti, i se recomanda în mod expres ca „slujba de toate zilele să te nevoieşti cu de-adinsul să să citească toate pre limba slovenească sau elinească, iar nu rumâneaşte sau într-alt chip", însă i se permitea, în continuare, ca „Sfânta Evanghelie la leturghie să pui să să citească au sloveneaşte, au rumâneaşte"[55]. Dacă pentru traducerea cărţilor de lectură bisericească se ma-

[54] Radu Constantinescu, *Manuscrise de origine românească din colecţii străine. Repertoriu*, Bucureşti, Direcţia Generală a Arhivelor Statului, 1986, p. 236, 251.

[55] *Condica sântă,* publicată dupre original de archiereul Ghenadie Craioveanu (Enăceanu), vol. I, Bucureşti, Tipo-Litografia Cărţilor Bisericeşti, 1886, p. 82; vezi şi Cipariu, *Acte*, p. 243–244.

BDD-B12-03 © 2012 Casa Cărţii de Ştiinţă
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 22:11:17 UTC)

nifesta o toleranţă mai mare, chiar o implicare efectivă, ca în cazul mitropolitului Varlaam, cea a cărţilor de slujbă era încă îngrădită de oficialităţile ortodoxe, sau cel puţin privită „cu rezervă şi neîncredere”[56]. Sunt edificatoare manuscrisele bilingve sau trilingve elaborate în această perioadă de tranziţie, printre care *Slujebnicul* slavo-greco-român al mitropolitului Ştefan I al Ungrovlahiei (BAR, ms. rom. 1790), un *Slujebnic* slavon, grecesc şi românesc (BAR Cluj, ms. rom. 1216), precum şi câteva liturghiere slavo-române (BAR, ms. rom. 1365, ms. sl. 794), care prezintă nu numai tipicul tradus în română, ci şi *Crezul* şi unele rugăciuni[57]. Acelaşi gen de bilingvism se perpetua, aşadar, în biserica românească la sfârşitul secolului al XVII-lea şi începutul secolului următor, ceea ce indică o cantonare într-un anumit „hibridism liturgic”[58]. Menţinerea limbilor considerate sacre în oficierea slujbei era percepută şi ca o reacţie în faţa propagandei calvine sau catolice. Nu poate fi ignorată nici dificultatea transpunerii şi adaptării cântărilor Sfintei Liturghii, impas pe care îl vor resimţi traducătorii şi în cazul altor cărţi de ritual (*Catavasier, Octoih, Minei, Triod*). Dincolo de aceste oprelişti formale, în Transilvania şi în Banat vor fi executate, între anii 1695-1706, mai multe cópii ale *Liturghierului* de către Vasile Sturdze Moldoveanul, urmat şi de alţi copişti, printre care dascălul Văsii din Şcheii Braşovului, dascălul Gheorghe din Vima Turzii, popa Niculae din Cigmău (Hunedoara) sau diacul Ştefan din Bociu (Cluj), texte care se distanţează, în mare măsură, faţă de versiunea lui Dosoftei.

Rolul de a definitiva acest proces i-a revenit mitropolitului Antim Ivireanul, considerat creatorul limbii noastre liturgice, care va publica o nouă versiune a *Liturghierului* în

[56] P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 222; vezi Gheţie–Mareş, *Originile*, p. 55–58.

[57] Violeta Barbu, *Preliminarii la studiul naţionalizării serviciului divin: principalele versiuni româneşti ale „Simbolului credinţei” (1650–1713)*, în LR, XL, 1991, nr. 1–2, p. 27; vezi şi Cătălina Velculescu, Zamfira Mihail, Ileana Stănculescu, Ovidiu Olar, *Manuscris triling. Preliminarii la o editare*, cuvânt inainte de Erich Renhart, Bucureşti, Editura Paideia, 2010.

[58] Cyrille Korolevskij, *Liturgie en langue vivante: Orient et Occident*, Paris, Éditions du Cerf, 1955, p. 68.

BDD-B12-03 © 2012 Casa Cărţii de Ştiinţă
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 22:11:17 UTC)

limba română, prin care „slavona era gonită din ultimul ei adăpost”[59]. S-au avansat însă ipoteze, deloc improbabile, privind atribuţiile restrânse ale lui Antim Ivireanul, care s-ar fi limitat doar la editarea textului, iar traducerea propriu-zisă, rămasă într-un cvasianonimat, i-ar fi aparţinut dascălului Damaschin, ajuns apoi episcop al Buzăului şi, respectiv, al Râmnicului[60]. Cu toate că admitea calitatea sa de „săvârşitor” al cărţilor sfinte, N. Iorga era contrariat de faptul că Damaschin a acceptat să-şi treacă lucrările sale „supt alt nume, ca pe vremurile când era doar un simplu «dascăl»”[61]. Pornind de la aceste premise, nu ar fi deci forţat să presupunem că declinarea paternităţii putea fi chiar preţul plătit de traducător pentru accederea la demnitatea arhierească. Abia mai târziu, în 1778, în prefaţa *Mineiului pe noiembrie*, episcopul Chesarie al Râmnicului recunoştea, cu probitate, acea „desăvârşită podoabă” pe care Damaschin o conferise atâtor scrieri rămase nepublicate în urma sa. Este curios faptul că această primă ediţie nu a apărut ca o tipăritură autonomă, ci a fost inclusă în cadrul unui *Evhologhion*, imprimat de Mihai Iştvanovici, la Râmnic, în 1706. Precizăm că exemplarul complet de la BAR prezintă cele două cărţi legate separat, în două volume, însă cu aceeaşi foaie de titlu repetată, pe când un exemplar de la BCU Cluj le păstrează în colligat, aşa cum credem că au fost imprimate iniţial. De altfel, în vechile codice, Liturghia era încorporată în *Evhologhiu*, modalitate care s-a păstrat multă vreme[62]. Este posibil ca acest subterfugiu editorial să fi fost ales tocmai pentru a masca tipărirea *Liturghierului* în limba română. În vremea lui Constantin Brâncoveanu, slujba se efectua încă în limba slavonă, iar utilizarea limbii române

[59] Iorga, *Istoria literaturii*, vol. II, p. 85.
[60] Vezi Alex. Lapedatu, *Damaschin, episcopul şi dascălul, traducătorul cărţilor noastre de ritual*, în CVL, XL, 1906, nr. 6–8, p. 563–581; Barbu Teodorescu, *Episcopul Damaschin şi contribuţia sa la crearea limbii literare române*, în MO, XII, 1960, nr. 9–12, p. 635–636.
[61] Iorga, *Istoria bisericii*, vol. II, p. 101.
[62] Petre Vintilescu, *Liturghierul explicat*, p. 19.

BDD-B12-03 © 2012 Casa Cărţii de Ştiinţă
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 22:11:17 UTC)

era privită deseori ca un abuz religios. Dovadă sunt relatările lui Del Chiaro, care rememora, în 1718, faptul că „în unele biserici se slujeşte şi în limba valahă şi, la surprinderea mea, de faţă cu unii boieri, mi s-a răspuns că această inovaţie a fost introdusă în timpul din urmă”[63].

În cuprinsul celei dintâi secţiuni a tipăriturii din 1706 apar cele trei formulare ale *Liturghiei*, urmate de *Otpusturile prazdnicelor celor domneşti ce să zic la Vecernie, la Utrenie şi la Liturghie, Otpusturile preste săptămână ce să zic la Vecernie, la Utrenie şi la Liturghie* şi *Văzglaşeniile în zioa Sfintelor Paşti la canon după fieştecare peasnă*. Textul primei ediţii a lui Antim Ivireanul, care prefigurează prototipul *Liturghierului* din biserica noastră, înrudit, evident, în unele porţiuni, şi cu textul lui Dosoftei, va fi reluat într-un volum distinct, cu titlul *Dumnezeieştile şi Sfintele Liturghii*, apărut, la Târgovişte, în 1713. Reeditările ulterioare[64] de la Bucureşti şi Râmnic vor urma cu fidelitate acest model, care se va impune şi în cadrul ediţiilor scoase la Iaşi şi la Blaj, în jurul anului 1750, moment care consfinţeşte cea dintâi încercare de unificare a limbii române literare[65].

Potrivit unei cronici moldoveneşti atribuite lui Ienache Cogălniceanu (sau Pseudo-Enache Kogălniceanu), oficierea slujbei în română a fost impulsionată de către Constantin Mavrocordat, în cursul celei de-a doua domnii, între 1741–1743, după ce îşi încheiase cea de-a treia domnie în Muntenia, el dispunând să se aducă „cărţi pi-nţăles din Ţara Românească, căci în Moldova nu să afla Evanghelii,

[63] Anton-Maria Del Chiaro Fiorentino, *Revoluţiile Valahiei*, traducere de S. Cris-Cristian, Iaşi, Editura Tehnopres, 2005, p. 63.

[64] A se vedea ediţiile: *Dumnezeieştile şi Sfintele Liturghii*, Bucureşti, 1728, 1729, 1741, 1746, 1747, 1780; *Sfintele şi dumnezeieştile Liturghii*, Râmnic, 1733, 1747, 1759, 1767, 1787, 1813, 1817; *Dumnezeieştile şi Sfintele Liturghii*, Iaşi, 1747; *Liturghie*, Iaşi, 1759, 1794; *Dumnezeieştile Liturghii*, Blaj, 1756, 1775, 1807; *Dumnezeieştile şi Sfintele Liturghii*, Buzău, 1768; *Sfintele şi dumnezeieştile Liturghii*, Bucureşti, 1797; *Sfânta şi dumnezeiasca Liturghie*, Sibiu, 1798; *Sfintele şi dumnezeieştile Liturghii*, Sibiu, 1807, 1809, 1814, 1827.

[65] Vezi Gheţie, *Baza*, p. 389–390, 407.

BDD-B12-03 © 2012 Casa Cărţii de Ştiinţă
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 22:11:17 UTC)

Apostole şi Leturghii, dând poroncă mitropolitul aceste cărți să le cetească pe-nțăles pe la bisărici, mai poroncind domnul mitropolitului şi episcopilor să facă tipogrăfie fieştecari la eparhia lui, ca să să tipărească cărți pe înțăles”[66]. Adoptarea fără rezerve a traducerii munteneşti şi, implicit, a normei literare pe care o promova a fost un act deliberat, care avea acceptul unor înalte fețe bisericeşti, respectiv a mitropolitului Iacob Putneanul, în Moldova, şi a lui Petru Pavel Aron, în Transilvania. În acelaşi timp, nici rolul tipografilor râmniceni veniți la Blaj nu poate fi neglijat în această privință, acțiunea de retipărire având, probabil, şi resorturi de natură comercială.

În fine, ediția pe care o va îngriji mitropolitul Veniamin Costache, publicată la Iaşi, în 1818, în două tiraje[67], marchează ultima fază în desăvârşirea acestui prototip[68] al *Liturghierului*, sub aspectul stabilirii textului de bază, urmat îndeaproape până în zilele noastre. Cărturarul moldovean restructurează discursul liturgic, realizând, totodată, o modernizare masivă sub aspect lexical[69]. El constată că în editările anterioare s-au strecurat „nu puține sminteale în cuvinte”, ceea ce îl motivează să supună textul unei revizii radicale, printr-o colaționare cu sursele primare, după cum declară în prefață: „…şi am alăturat izvodul acel vechiu cu acel elino-grecesc şi slaveno-rusesc şi am văzut multă nepotrivire pre la multe locuri, atât în cuvinte, cât şi în învățăturile ce sânt aşezate printr-însa”. Mitropolitul pledează, astfel, pentru înlocuirea, pe scară largă, a cuvintelor de origine slavă prin

---

[66] *Cronici moldoveneşti*. Pseudo-Enache Kogălniceanu, ediție critică de Aurora Ilieş şi Ioana Zmeu, studiu introductiv de Aurora Ilieş, Bucureşti, Editura Minerva, 1987, p. 16.

[67] *Liturghiile a Sfinților ierarhi Ioan Hrisostomul, Vasilie cel Mare şi Grigorie Dialog*, Iaşi, 1818.

[68] Petre Vintilescu, *art. cit.*, p. 524; idem, *Liturghierul explicat*, p. 28; în legătură cu versiunile *Liturghierului* românesc, vezi şi Ch. Auner, *Les versions roumaines de la liturgie de saint Jean Chrysostome*, în *Χρυσοστομικά*, Roma, Libreria Pontificia di F. Pustet, 1908, p. 731–769.

[69] Vezi şi Scarlat Porcescu, *Limba română literară în opera Mitropolitului Veniamin Costachi*, în MMS, XLIII, 1967, nr. 1–2, p. 165–174.

BDD-B12-03 © 2012 Casa Cărții de Ştiință
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 22:11:17 UTC)

corespondentele lor de origine latină, precum *agneț* cu *pâine*, *blagoslovit* cu *binecuvântat*, *cădire* cu *tămâiare*, *dveră* cu *uşă*, *molitvă* cu *rugăciune*, *prestol* cu *masă*, *vohod* cu *întrare*. Ideile sale privind „latinizarea" textului vor fi amplificate în prefața-pastorală a noii ediții a *Dumnezeieştilor Liturghii* din 1834.

Vom pune, în încheiere, în paralel câteva pasaje din *Rânduiala Vecerniei celei mari* (denumită în toate tipăriturile, până la cea din 1818, *Rânduiala Bdeniei*), precum şi din *Rugăciunea de dinaintea Rugăciunii Domneşti* din *Liturghia Sf. Ioan Gură-de-Aur*, fragmente sugestive pentru stadiile parcurse în consolidarea tipicului celebrării serviciului liturgic, concomitent cu acceptarea unei norme literare supradialectale.

Rânduiala Vecerniei celei mari
(adică privegherea de toată noaptea şi Utrenia Învierii)

> După ce apune soarele, trecând puțânea vreame, toacă în toaca cea mare, iară aprindzătoriul de sveaştnice aprinde sveaştnicele şi pune sveaştnicul cel mic înaintea dverii cei mari. Iară preutul şi diaconul mărg de iau blagoslovenie de la cel mai mare, de va fi acolea, iară de nu va fi acolea facă metanie la locul lui. Şi mărg de să-nchină înaintea icoanei lui Hristos, 3(*šti*), şi o sărută. Aşijderea şi la icoana Preacistii, apoi să închină înaintea dverii cei mari, 1(*šti*), şi spre strane să pleacă câte o dată. Şi, întrând în oltariu, ia preutul petrahirul pre sine şi felonul şi, luând cădelnița cu tămâie, stă înaintea prestolului şi dzâce Molitva tămâiei, în taină (Dosoftei, *Liturghie*, Iaşi, 1683, f. 65^{r}–65^{v}).
>
> După ce apune soarele, trecând puțintea vreame, toacă în toaca cea mare, iară aprinzătoriul de sfeaştnice aprinde sfeaştnicele şi pune sfeaştnicul cel mic înaintea dverii cei mari. Iară preotul şi diaconul merg de iau blagoslovenie de la cel mai mare, de va fi acolea, iară de nu va fi acolea fac metanie la locul lui. Şi merg de să închină înaintea icoanei lui Hristos de trei ori şi o sărută. Aşijderea şi la icoana Preacestii, apoi să închină înaintea dverii cei mari o dată şi spre strane să pleacă câte o dată. Şi, întrând în oltariu, ia

BDD-B12-03 © 2012 Casa Cărții de Știință
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 22:11:17 UTC)

preotul epitrahilul spre sine şi Sfânta şi, luund cadelniţa cu tămâie, stă înaintea prestolului şi zice Rugăciunea tămâiei, în taină (*Evhologhion cu Liturghie*, Râmnic, 1706, p. 1–2).

După ce apune soarele, trecând puţintea vreame, toacă în toaca cea mare, iară aprinzătoriul de făclii aprinde şi pune sfeaştnicul cel mic înaintea dverii cei mari. Iară preotul şi diaconul merg de iau blagoslovenie de la cel mai mare, de va fi acolea, iară de nu va fi acolea fac metanie la locul lui şi merg de să închină înaintea icoanei lui Hristos de trei ori şi o sărută. Aşijderea fac şi la icoana Preacestii, apoi să închină înaintea dverii cei mari o dată şi spre strane să pleacă câte o dată. Şi, întrând în oltariu, ia preotul epitrahilul pre sine şi Sfânta şi, luund cadelniţa cu tămâie, stă înaintea prestolului şi zice Rugăciunea tămâiei, în taină (*Dumnezeieştile şi Sfintele Liturghii*, Târgovişte, 1713, p. 1–2).

După ce apune soarele, trecând puţintea vreame, toacă în toaca cea mare, iară aprinzătoriul de făclii aprinde şi pune sfeaştnicul cel mic înaintea dverii cei mari. Iară preotul şi diaconul merg de iau blagoslovenie de la cel mai mare, de va fi acolea, iară de nu va fi acolea fac metanie la locul lui şi merg de să închină înaintea icoanei lui Hristos de trei ori şi o sărută. Aşijderea fac şi la icoana Preacestii, apoi să închină înaintea dverii cei mari o dată şi spre strane să pleacă câte o dată. Şi, întrând în oltariu, ia preotul epitrahilul pre sine şi Sfânta şi, luund cadelniţa cu tămâie, stă înaintea prestolului şi zice Rugăciunea tămâiei, în taină (*Dumnezeieştile şi Sfintele Liturghii*, Bucureşti, 1728, p. 1–2).

După ce apune soarele, trecând puţintea vreame, toacă în toaca cea mare, iară aprinzătoriul de făclii aprinde şi pune sfeaştnicul cel mic înaintea dverii cei mari. Iară preotul şi diaconul merg de iau blagoslovenie de la cel mai mare, de va fi acolea, iară de nu va fi acolea fac metanie la locul lui şi merg de să închină înaintea icoanei lui Hristos de trei ori şi o sărută. Aşijderea fac şi la icoana Preacestii, apoi să închină înaintea dverii cei mari o dată şi spre strane să pleacă câte o dată. Şi, întrând în oltariu, ia preotul epitrahilul pre sine şi Sfânta şi, luund cadealniţa cu tămâie, stă înaintea prestolului şi zice Rugăciunea tămâiei, în taină (*Dumnezeieştile şi Sfintele Liturghii*, Iaşi, 1747, p. 1–2).

BDD-B12-03 © 2012 Casa Cărţii de Ştiinţă
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 22:11:17 UTC)

După ce apune soarele, trecând puțintea vreame, toacă în toaca cea mare, iară aprinzătoriul de făclii aprinde luminile şi pune în sfeaştnicul cel mic înaintea dverii cei mari. Iară preotul şi diaconul merg de iau blagoslovenie de la cel mai mare, de va fi acolea, iară de nu va fi acolea fac metanie la locul lui şi merg de să închină înaintea icoanei lui Hristos de trei ori şi o sărută. Aşijderea fac şi la icoana Preacestii, apoi să închină înaintea dverii cei mari o dată şi spre strane să pleacă câte o dată. Şi, întrând în oltariu, ia preotul epitrahilul pre sine şi Sfânta şi, luând cădealnița cu tămâie, stă înaintea prestolului şi zice Rugăciunea tămâiei, în taină (*Dumnezeieştile Liturghii*, Blaj, 1756, p. 1–2).

După apusul soarelui puțin trecând, mearge aprinzătoriul de candele şi face metanie la cel mai mare. Deci iasă şi loveaşte în clopotul cel mare (sau în toaca cea mare), nu-i degrab, cetind „Fericiți cei fără prihană" sau Psalmul 50, linişor, de 12 ori. Şi, după aceaea, întră şi aprinde candelile şi găteaşte cadilnița. Şi aşa, iarăşi iasă şi loveaşte în toate clopotele. Şi, întorcându-să în bisearică, aprinde o făclie în sfeaşnic şi-l pune în preajma uşilor celor împărăteşti. Apoi face metanie preotului al căruia iaste rândul, iar preotul, sculându-să, face metanie la cel mai mare. Şi, mergând, face 3 închinăciuni înaintea Sfintelor Uşi şi la amândoauă stranele, iară fraţii şăd toți. Şi, întrând în Sfântul Oltariu, pune pre sineş epitrahilul, sărutând crucea ce iaste deasupra lui şi, luând cadilnița şi stând înaintea Sfintei Mease, pune tămâie şi ceteaşte Rugăciunea tămâiei, în taină (*Liturghiile a Sfinților ierarhi Ioan Hrisostomul, Vasilie cel Mare şi Grigorie Dialog*, Iaşi, 1818, f. [2]^{v}–[3]^{r}).

Rugăciunea de dinaintea Rugăciunii Domneşti

[Ț]ie punem viața noastră toată şi nădeajdea, de oameni Iubitoriu, Despuietoriu, rugămu-Ți-ne şi cearem şi cucerimu-ne: Podobeaşte noi a ne împreuna cu a ceriului Tău şi înfricoşat Ascuns, ceastă sfinție şi sufletească masă, cu cug[e]t curat, în lăsarea păcatelor, iertare greşalelor, întru Duhul Sfânt împreunare, în dobânda împărăției ceriului, nu întru pâră sau într[u] osândă (Coresi, *Liturghierul*, Braşov, 1570, f. 35^{r}).

BDD-B12-03 © 2012 Casa Cărții de Știință
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 22:11:17 UTC)

> Ție depunem viața noastră toată și nedeajdea, Despuitoriule, Omiubitoriule, și cucerim și ne rugăm și ne suplecăm: Spodobeaşte-ne să ne priceştuim de cereştile Tale şi straşnice Taine din această svinţită şi sufletească masă, cu curată-mpreună ştiinţă, în iertare păcatelor, în iertăciune greşealelor, în de Duhul cel Svânt însoţâciune, în de-mpărăţâia ceriului însorţâre, în cutedzarea cea către Svinţiia Ta, nu în giudecare, nice în osândire (Dosoftei, *Dumnedzăiasca Liturghie*, Iaşi, 1679, f. 28^{v}–29^{r}).

> Înaintea Ta punem toată viiața și nădeajdea noastră, Stăpâne, Iubitoriule de oameni, și cearem și ne rugăm și ne cucerim: Învredniceaşte-ne pre noi să ne împreunăm cu cereştile Tale şi înfricoşatele Taini ale aceştii sfinte şi duhovniceşti mease, cu curată cunoştinţă, spre lăsarea păcatelor, spre iertarea greşalelor, spre împreunarea cu Sfântul Duh, spre moştenirea împărăției cereşti, spre îndrăznirea cea către Tine, nu spre judecată sau spre osândă (*Dumnezeieştile şi Sfintele Liturghii*, Târgovişte, 1713, p. 100).

> Ție zălojim toată viiața noastră și nedejdea, Stăpâne, Iubitoriule de oameni, și cearem și ne rugăm și ne cucerim: Învredniceaşte-ne pre noi a ne cumineca cu cereştile Tale şi înfricoşatele Taine ale aceştii sfinţite şi duhovniceşti masă, cu curată ştiinţă, spre lăsarea păcatelor, spre iertarea greşalelor, spre împărtăşirea Sfântului Duh, spre moştenirea împărăției ceriurilor, spre îndrăznirea cea către Tine, nu spre judecată sau spre osândă (*Liturghiile a Sfinţilor ierarhi Ioan Hrisostomul, Vasilie cel Mare şi Grigorie Dialog*, Iaşi, 1818, f. 54^{r}).

Constatăm că structurarea *Liturghierului* urmează, sub aspect compoziţional, câteva modele care s-au impus în evoluția sa: cel coresian, apoi cel elaborat de Dosoftei, cu o paletă mai diversificată a pieselor liturgice auxiliare, după care câştigă teren prototipul muntean, constituit în primele decenii ale secolului al XVIII-lea pe coordonatele Râmnic–Târgovişte–Bucureşti. Cel din urmă se impune la un moment dat, fără rezerve, şi în celelalte două zone dialectale, Moldova şi Transilvania, unde limba formularelor liturgice

BDD-B12-03 © 2012 Casa Cărţii de Ştiinţă
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 22:11:17 UTC)

este reprodusă aproape mecanic de la un text la altul. Este sesizabilă, pe de altă parte, mai ales în *Rânduiala Bdeniei*, o anumită influenţă pe care traducerea lui Dosoftei a exercitat-o, în secolul următor. asupra textului muntean. Reformarea rânduielilor liturgice, ca şi a limbajului de către Veniamin Costache este profundă, în multe privinţe, normele moldoveneşti fiind înlocuite, cu mici concesii de ordin fonetic, de cele munteneşti. Substituirile lexicale enunţate şi operate de către cărturar în ediţia sa din 1818 s-au transmis, în mod firesc, până la nivelului textului liturgic actual[70], diferenţierile care mai apar fiind restrânse (*aprinzătoriul de candele – paracliserul, găteaşte – pregăteşte, făclie – lumânare, zălojim – încredinţăm, cumineca – împărtăşim*).

Întâlnim în fragmentele prezentate şi o excepţie semnificativă, respectiv o similitudine între textul lui Coresi şi cel contemporan, reflectată prin sintagma *cuget curat* din *Rugăciunea de dinaintea Rugăciunii Domneşti*, cu alte corespondenţe la ceilalţi autori: *curată-mpreună ştiinţă* (Dosoftei), *curată cunoştinţă* (Antim Ivireanul), *curată ştiinţă* (Veniamin Costache)[71]. Limbajul liturgic a parcurs, aşadar, o perioadă de acumulări şi decantări, care coincide cu însăşi dezvoltarea limbii române literare.

[70] Am luat ca termen de comparaţie textul *Liturghierului* apărut în 1987 la Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române.

[71] Cf., în acelaşi context, formele: *curată ştiinţă* (ediţiile *Liturghiilor*, Buzău, 1835, şi Mănăstirea Neamţ, 1860), *curată cunoştinţă* (Bucureşti, 1855), *curată conştiinţă* (Bucureşti, 1887 şi 1895, Sibiu, 1902, Blaj, 1905); pentru *conştiinţă curată* optează şi Petre Vintilescu (*Contribuţii la revizuirea Liturghierului român. Proscomidia. Liturghia Sf. Ioan Gură-de-Aur*. Studiu şi text, Bucureşti, Tipografia Cărţilor Bisericeşti, 1931, p. 140); forma *curat cuget / cuget curat* se generalizează însă în ediţiile moderne; într-o relectură a discursului liturgic, Bartolomeu Anania înclină tot pentru sintagma *cuget curat* (*Cartea deschisă a Împărăţiei. O însoţire liturgică pentru preoţi şi mireni*, Bucureşti, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2005, p. 218); în legătură cu lexicalizarea conceptului „conştiinţă" în vechile traduceri religioase româneşti, a se vedea şi Eugen Munteanu, *Lexicologie biblică românească*, ed. cit., p. 372–379.

BDD-B12-03 © 2012 Casa Cărţii de Ştiinţă
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 22:11:17 UTC)